

ЦАРЬКОВА ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 159.922.27-058.57

**БАТЬКІВСЬКА ПОВЕДІНКА ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК
РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ЗВІЛЬНЯЮТЬСЯ З МІСЦЬ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

19.00.06 – юридична психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник	кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Москаленко Андрій Петрович, Харківський національний університет внутрішніх справ, науково-дослідна лабораторія соціальної та психологічної роботи в ОВС, старший науковий співробітник.
Офіційні опоненти:	доктор психологічних наук, професор Бочарова Світлана Петрівна, Українська інженерно-педагогічна академія, завідувач кафедри загальної та інженерної психології;
	кандидат психологічних наук, доцент Шапар Віктор Борисович, Університет цивільного захисту України, начальник кафедри прикладної психології.

Захист відбудеться 05.06.2008 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.700.04 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ, за адресою: 61080, м. Харків, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий 02.05.2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку Україна стала на шлях європейської інтеграції, проголосивши пріоритетну цінність прав та свобод людини і взявши на себе обов'язок з їх дотримання. Безперечно, рівень розвитку демократії визначається в державі декількома індикаторами, серед яких важливим є гуманність ставлення до громадян, які позбавлені волі.

У зв'язку з цим, у державі на всіх рівнях проголошується необхідність реформування системи виконання кримінальних покарань, яка повинна стати більш відкритою, менш формалізованою, а головне – орієнтованою на вирішення основного завдання: виправлення засуджених і повноцінне включення їх у життя суспільства після відбуття покарання.

Щорічно з місць позбавлення волі в Україні звільняється близько 50-60 тисяч осіб, велика кількість з яких скоює повторні злочини. За даними Державного департаменту з питань виконання покарань, з 51,4 тисячі осіб, які звільняються з виправних колоній протягом року, 1,3 тисячі (2,5 %) втрачають соціально корисні зв'язки з сім'ями, своїми рідними. Втрата цих зв'язків спричиняє соціальну ізоляцію та підштовхує колишніх в'язнів до здійснення нових злочинів.

Наукові дослідження свідчать, що в людей, які перебувають у місцях позбавлення волі протягом тривалого часу, поступово спотворюються поведінкові сценарії, особистісні якості, відбувається втрата навичок адаптивної сімейної взаємодії. Наслідком цього є не лише велика вірогідність скоєння повторних злочинів, але й збільшення кількості сімей, які характеризуються сімейним насильством, асоціальними, девіантними формами поведінки їх членів, у тому числі й дітей, маргінальним суспільним статусом, відсутністю умов для особистісного розвитку.

Аналіз літератури показує, що дослідники приділяють основну увагу вивченню особистості злочинця як суб'єкта кримінальної поведінки. Крім того, велику кількість робіт у галузі пенітенціарної психології присвячено вивченню тих психологічних особливостей особистості засудженого, які визначають його ставлення до дотримання режиму, до праці, працівників кримінально-виконавчого органу, його схильності до здійснення протиправних дій, до лідерства серед засуджених тощо. Однак, незважаючи на те, що практично всі дослідники визнають важливе значення сімейних стосунків засудженого для процесу ресоціалізації, вивченню їх особливостей приділяється недостатня увага.

Взагалі сімейні стосунки злочинця розглядаються як одна з причин злочинної поведінки й об'єкт її ранньої профілактики. Серед особливостей сімейних стосунків засуджених виділяється лише їх істотне ослаблення.

Слід констатувати, що в теорії і практиці ресоціалізації сьогодні, головним чином, вирішуються питання працевлаштування, забезпечення житлом, правової підтримки та кримінологічного вивчення колишніх засуджених. Психологічному забезпеченню встановлення їх повноцінних сімейних стосунків не приділяється достатньої уваги; відсутні цілеспрямовані програми з адаптації засуджених до їх найближчого оточення. Аналіз практики психологічної служби пенітенціарних установ також показує, що психологи приділяють увагу здебільшого соціально-правовій адаптації до умов місць позбавлення волі. У процесі здійснення ресоціалізаційних заходів засудженим, які мають сім'ї з неповнолітніми дітьми, майже не приділяють уваги.

Ми виходимо з положення, що фактор сімейних стосунків засуджених є одним з вирішальних у їх виправленні, поверненні до нормального життя в суспільстві. Відомо, що саме сім'я виконує основну роль у соціалізації людини, результатом якої є засвоєння соціальних норм і цінностей у процесі взаємодії з іншими людьми. А оскільки ресоціалізація – це процес повторної соціалізації, встановлення зруйнованих або втрачених особистісних структур, роль сім'ї у ньому важко переоцінити.

Статистичні дані свідчать, що вірогідність скоєння повторного злочину особами, які мають сім'ю і є спрямованими на виконання своїх сімейних ролей, майже в чотири рази менша ніж особами, які втратили свої сімейні зв'язки.

Розвиток навичок адекватної батьківської поведінки, спрямованості на побудову гармонійних сімейних стосунків буде сприяти, з одного боку, поглибленню соціальних стосунків засуджених, формуванню їх позиції у суспільстві з певними правами та обов'язками, а з іншого – активності участі батька в розвитку власних дітей як особистостей.

Таким чином, одним з найважливіших аспектів повернення осіб, які відбувають покарання, до повноцінного життя в суспільстві є відтворення в них навичок сімейної взаємодії, у тому числі адекватної батьківської поведінки, корекція сталих і ригідних рольових та поведінкових стереотипів.

Актуальність зазначеної проблеми визначається суперечністю між потребою в поверненні осіб, які відбувають покарання, до повноцінного життя в суспільстві, необхідністю відтворення в них навичок сімейної взаємодії, а також недостатньою теоретичною, методологічною й методичною розробленістю цієї проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з “Пріоритетними напрямками наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 років” (наказ МВС України №755 від 05.07.2004 р.), “Пріоритетними напрямками наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006-2010 роки” та пов'язано з реалізацією Законів України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у

вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний термін” (2004 р.) і “Про державну кримінально-виконавчу службу України” (2005 р.), а також проекту Концепції розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України, розробленого Державним департаментом України з питань виконання покарань. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою ХНУВС (протокол №7 від 7.07.2006 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №2 від 27.02.2007 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці психологічного змісту та способів корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, в контексті їх ресоціалізації.

Завдання дослідження:

1. Визначити методологічні основи корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, на основі теоретичного аналізу сучасної психологічної літератури.

2. Вивчити психологічні особливості засуджених, виявити особливості та проблеми їх сімейних стосунків, а також причини, що їх детермінують.

3. Розробити та апробувати програмний тренінг корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; визначити показники ефективності розробленої методики.

4. Сформулювати методичні рекомендації з психокорекції і формування адекватної батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Для реалізації поставлених завдань у роботі було використано такі теоретичні й емпіричні **методи дослідження**: системно-теоретичний аналіз стану проблеми на основі вивчення психологічної, юридичної літератури; методи спостереження, бесіда, анкетування; комплекс психодіагностичних методів вивчення особистості засудженого; формуючий експеримент з використанням методів групової психокорекції. При обробці результатів було використано методи математичної статистики, що здійснювались за допомогою програми STATISTICA.

Об’єкт дослідження – психологічні чинники ресоціалізації засуджених.

Предмет дослідження – психологічні особливості батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Методологічну основу дослідження складають:

1. Положення, пов’язані з теорією єдності психіки й діяльності (Л.С.Виготський, О.М.Леонт’єв, С.Л.Рубінштейн та ін.) та теорією діяльнісного опосередкування розвитку особистості С.Д.Максименка.

2. Принцип системного підходу в психології (П.К.Анохін, М.О.Бернштейн, С.П.Бочарова, Б.Ф.Ломов, В.Д.Шадріков та ін.).

3. Дослідження в галузі пенітенціарної психології з проблем вивчення

особистості засуджених і їх ресоціалізації (Ю.М.Антонян, І.П.Башкатов, В.Л.Васильєв, П.Б.Ганнушкін, М.Н.Гернет, А.Д.Глоточкін, В.Г.Деєв, М.І.Єнікєєв, А.Ф.Зелінський, А.Г.Ковальов, В.О.Коновалова, В.Н.Кудрявцев, А.Ф.Лазурський, А.С.Макаренко, А.І.Панкін, В.Ф.Пиріжков, А.Н.Сухов, А.І.Ушатіков, В.Ю.Шепітько та ін.).

4. Дослідження в галузі психології сім'ї (Т.В.Андрєєва, В.Н.Дружинін, Л.Б.Шнейдер, Е.Г.Ейдемїллер, В.В.Юстіцкіс та ін.), а також положення екзистенціально-гуманістичного напрямку в психології та психотерапії (К.Роджерс, В.Сатїр, І.Ялом та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- вперше теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методика психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, як психологічного чинника їх ресоціалізації;
- подальшого розвитку набула систематизація основних проблем і особливостей сімейних стосунків засуджених, що є основою для розробки способів психологічної корекції їх батьківської поведінки;
- удосконалено зміст адекватної батьківської поведінки як важливого чинника успішності ресоціалізації засуджених.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані результати надають можливість психологам пенітенціарних закладів та спеціалістам громадських організацій планувати й організовувати заходи з цілеспрямованої психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Розроблений програмний тренінг може бути використаний для цілеспрямованого розвитку в осіб, позбавлених волі, адекватних та адаптивних моделей відповідального батьківства на когнітивному і емоційному рівнях і, відповідно, поглиблення їх соціальних стосунків, формування просоціальної позиції у суспільстві.

Результати дослідження впроваджено у вигляді програмного тренінгу з психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі в Мелітопольській виховній колонії (акт №1 від 18.02.2008 р.), в Темнівській виправній колонії №100 у Харківській області й у Березаньській виправній колонії №95 у Київській області за підтримки Європейської комісії і державного Департаменту України з питань виконання покарань (акт від 3.03.2008 р.), в серії навчальних тренінгів для соціальних працівників і практичних психологів районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Харкова в межах програми підвищення кваліфікації з надання соціальних послуг людям, які повернулися з місць позбавлення волі (довідка №1 від 28.01.2008 р.), в науково-практичному посібнику для психологів, соціальних працівників, що працюють з особами, які відбувають або відбували покарання в місцях позбавлення волі.

Достовірність результатів дослідження та їх обґрунтування забезпечені системним аналізом особливостей сімейних стосунків засуджених;

відповідністю методів дослідження його предмету, цілям і завданням; репрезентативністю вибірки випробуваних, необхідною для якісної та кількісної характеристики результатів дослідницької й експериментальної роботи; застосуванням основних принципів корекційної групової роботи, стабільністю отриманих у ході дослідження результатів.

Особистий внесок автора у спільній публікації [2] полягає у виявленні особливостей сімейних стосунків у осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі; в публікації [5] - в аналізі процедури оцінювання ефективності психологічного тренінгу із засудженими; в публікаціях [9, 10] - в розробці методичних рекомендацій з психологічного тренінгу з корекції батьківської поведінки засуджених.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень, викладені у дисертації висвітлено на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми юридичної психології” (м. Київ, 2006 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України” (м. Ялта, 2007 р.), на круглому столі „Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти” в Харківському національному університеті внутрішніх справ (м. Харків, 2008р.).

Публікації. Основні положення роботи надруковано в 10 наукових публікаціях, з них 7 – у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку літератури з 243 джерел, з них 12 – іноземними мовами, 7 додатків на 61 сторінці.

Повний обсяг роботи – 172 сторінки. Робота має 11 таблиць на 13 сторінках і 11 рисунків на 11 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, сформульовано мету та завдання роботи, визначено об’єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну й практичну значущість одержаних результатів, наведено структуру дисертації.

У **першому розділі** “Теоретико-методологічні основи дослідження батьківської поведінки як психологічного чинники ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі” здійснено теоретичний аналіз проблеми психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, в процесі їх ресоціалізації; розглядаються основні підходи до вивчення особливостей особистості засудженого; виділяються чинники, що впливають на формування особливостей особистості осіб, позбавлених волі; обґрунтовується значення батьківської поведінки як важливого чинника адаптації до умов життя на волі.

В умовах позбавлення волі особистість засудженого зазнає значних змін, у результаті яких найбільшу значущість для неї набувають цінності, що забезпечують індивідуальне, ніби позасоціальне, існування. А цінності, що відображають діяльнісну й соціальну сутність людини, відходять на другий план.

Проблемі вивчення особливостей особистості засудженого, що є психологічною основою розробки змісту й методів її корекції, присвячено роботи Ю.М.Антоняна, І.П.Башкатова, Р.Блекборна, В.Л.Васильєва, П.Б.Ганнушкіна, М.Н.Гернета, А.Д.Глоточкіна, В.Г.Дєєва, А.В.Дімітрова, М.І.Єнікєєва, Б.Б.Казака, А.Г.Ковальова, В.Н.Кудрявцева, В.Ф.Пиріжкова, В.П.Сафронова, А.Н.Сухова, А.І.Ушатікова, Ю.В.Чуфаровського, Г.Г.Шиханцова та ін.

Дослідники зазначають, що основними чинниками, що впливають на формування особливостей поведінки осіб, позбавлених волі, є наявність режиму в місці позбавлення волі, обмеження потреб, зміна стереотипу життя, що склалося, переживання, пов'язані із засудженням до позбавлення волі. Психологія засудженого багато в чому визначається його ставленням власне до факту позбавлення волі.

Особливості психології засуджених виявляються в певному комплексі психічних станів, що розвиваються в місцях позбавлення волі. До найтипівіших з них відносять стан очікування змін (перегляду справи, розконвоювання, звільнення), стан нетерпіння. Ці стани можуть характеризуватися підвищеною напруженістю, що іноді призводить до різких зривів у поведінці; розвитку почуття безнадійності, приреченості, що спричиняє апатію, пасивність у діях і проявах.

Зміна психічних станів засудженого пов'язана з певними періодами перебування в місці позбавлення волі, серед яких виділяють період адаптації до умов позбавлення волі; період розвитку інтересів, позитивних емоцій та станів; період поєднання зовнішньої дії з самовихованням та період, що передує звільненню ув'язненого.

Дослідники відзначають, що засуджені є складними об'єктами ресоціалізації. Вони можуть розглядатися за багатьма критеріями: за наслідками перевиховання; за типом соціальних установок і за типом особистості; за лідерськими якостями й багатьма іншими параметрами.

По закінченні терміну покарання засуджений знову потрапляє до суспільства, норм і законів якого він повинен дотримуватися, але не завжди в змозі їм слідувати через специфічні особистісні особливості й виражену соціальну дезадаптованість. Саме тому на перший план у роботі закладів, що виконують кримінальні покарання, виступає проблема ресоціалізації засуджених.

У психологічній, юридичній, кримінологічній літературі велика увага приділяється таким аспектам ресоціалізації засуджених як правовий, організаційний, педагогічний, соціальний, психологічний, що вивчаються на різних етапах кримінальної відповідальності представниками різних наук. У нашій роботі ми розглядаємо психологічний аспект ресоціалізації, що отримав

теоретичну й експериментальну розробку в дослідженнях Ю.М.Антоняна, І.П.Башкатова, В.Л.Васильєва, П.Б.Ганнушкіна, М.Н.Гернета, А.Д.Глоточкина, В.Г.Дєєва, М.І.Єнікєєва, Ю.В.Жульової, А.Ф.Зелінського, А.Г.Ковальова, В.Н.Кудрявцева, А.Ф.Лазурського, А.С.Макаренко, А.І.Панкіна, В.Ф.Пиріжкова, А.Н.Сухова, А.І.Ушатікова та ін. У роботах визначається поняття “ресоціалізація”, мета, задачі, напрями, принципи й методи цього процесу, досліджуються психологічні особливості особистості засудженого.

Під ресоціалізацією розуміють повторне засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації. Це, по суті, перебудова особистості у зв’язку зі зміною обставин.

Чинники успішного становлення й функціонування реабілітаційної служби виділяються фахівцями пенітенціарної психології за трьома підставами: соціально-адаптаційні (нормальні стосунки в сім’ї; наявність житла, прописки; наявність постійного місця роботи; корисне проведення дозвілля; підвищення освітнього й культурного рівня; розрив зв’язків зі злочинним світом); змістовно-методичні (зміст і форми педагогічної, психологічної, соціальної та медичної реабілітації); організаційні (наявність команди фахівців з чітко визначеними завданнями; їх функціональна взаємодія та координація в ресоціалізаційному процесі).

Аналіз теорії і практики ресоціалізації засуджених показує, що такому чиннику, як особливості їх сімейних стосунків, приділяється найменша увага.

Сімейні відносини засудженого здебільшого розглядаються як одна з причин його злочинної поведінки й об’єкт ранньої профілактики протиправної поведінки. Серед їх особливостей виділяється здебільшого така характеристика, як істотне послаблення позитивних зв’язків у суспільстві.

Аналіз практики психологічної служби пенітенціарних установ показує, що психологи здебільшого приділяють увагу соціально-психологічній адаптації засуджених до умов позбавлення волі. При цьому майже не існує цілеспрямованих програм з адаптації засуджених до сім’ї та найближчого оточення (наприклад, у сорокагодинному тренінгу темі взаємостосунків із членами сім’ї відводиться лише 4-6 годин).

У іншому випадку головним об’єктом дії психокорекції стає кримінальна поведінка, яка є наслідком психічних відхилень, глибоко прихованих травм і особистісних відхилень, що походять з дитинства.

Зазначимо, що проблемі групової психологічної роботи із засудженими присвячено невелику кількість публікацій. У них головним чином представлені загальні теоретичні й методологічні основи проведення психологічних тренінгів із засудженими, пропонуються жорстко структуровані програми, спрямовані на допомогу засудженим. Описання практичного досвіду роботи із засудженими, її специфічних особливостей, аналізу отриманих результатів не наводиться.

Таким чином, аналіз теорії та практики ресоціалізації засуджених дає можливість констатувати той факт, що сьогодні залишається невирішеною проблема корекції і відтворення сімейних стосунків у осіб, які знаходяться в

місцях позбавлення волі, що ґрунтувалося б на глибокому аналізі особливостей цих стосунків і психологічних механізмів, від яких залежить функціональний стиль подружньої і батьківської поведінки.

У цілому, теоретико-методологічний аналіз проблеми психологічної корекції батьківської поведінки засуджених дозволив нам розробити алгоритм її вирішення, який складається з таких етапів: вивчення особливостей сімейних стосунків засуджених і психологічних показників, які визначають батьківську роль; аналіз і характеристика адекватної батьківської поведінки; виявлення її показників та особистісних психологічних детермінант; вибір і застосування надійних, валідних методів та психокорекційних процедур, які б дали можливість здійснювати психокорекцію особистості засуджених; складання плану психокорекційних заходів і оцінки отриманих результатів.

У другому розділі **“Зміст, умови й способи психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі”** розглянуто рольову батьківську поведінку і її психологічні детермінанти, особливості психологічного супроводу батьківства, а також охарактеризовано програмний тренінг з психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

У сучасних наукових працях вченими розкрито функції сім'ї, оцінено роль батьків у вихованні дитини, досліджено взаємостосунки дітей і батьків, виявлено стилі і стратегії сімейного виховання тощо. Адже, слід константувати, що при дуже великому науковому інтересі до розвитку дітей у сім'ї самим батькам надається набагато менше уваги. При цьому, на фоні відносної вивченості материнства батьківству приділяється менша увага.

Автор виходить з того, що розвинена форма батьківства характеризується відносною стійкістю і стабільністю й реалізується в узгодженості уявлень подружжя про батьківство, комплементарності динамічних проявів батьківства. Вона включає сімейні (батьківські) цінності, установки й очікування, ставлення й почуття, позиції, відповідальність, стиль сімейного виховання, що реалізуються на когнітивному, емоційному й поведінковому рівнях.

У зв'язку з цим, розробка методичних засад психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, повинна орієнтуватись на адекватну форму її реалізації. Під адекватною батьківською поведінкою ми розуміємо відносно стійку систему дій і відносин, відтворюваних чоловіком-батьком у сім'ї, яка відповідає соціальним нормам і очікуванням решти членів сім'ї, і спрямована на реалізацію сімейних функцій.

На основі аналізу теорії і практики ресоціалізації засуджених, а також проблеми психологічного супроводу батьківства, визначено методологічні й методичні основи програмного тренінгу з психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Оскільки тренінг спрямовано на корекцію батьківської поведінки, всі його процедури виходять з їх психологічних особливостей, особливостей їх сімейних стосунків і спираються на уявлення про модель ефективного батьківства.

Тренінгова програма з корекції батьківської поведінки повинна, на нашу думку, реалізовуватися виходячи з таких положень:

1. Очікуваним результатом тренінгу є подолання протиріч між існуючими особливостями батьківської поведінки засуджених і ефективною моделлю батьківства.

2. Тренінгова програма спрямована в майбутнє, на створення в учасників установок на формування функціональних зрілих сімейних стосунків, що, у свою чергу, буде сприяти загальній соціальній адаптації засудженого.

3. Специфіка тренінгової програми визначається специфікою цільової групи й умовами проведення. Учасники тренінгу знаходяться в ізоляції від суспільства, в них обмежена можливість взаємодії зі своїми сім'ями (спілкування відбувається лише шляхом листування, телефонних розмов і періодичних побачень). Це обумовлює певні недоліки програми: учасники (батьки) не можуть одразу реалізувати отриманий на тренінгу досвід на рівні поведінки в реальних сімейних стосунках. Ізольованість учасників від сім'ї також не дає можливості повною мірою оцінити ефективність психокорекційного втручання до звільнення засуджених. Подолання цих недоліків повинно здійснюватися через сприяння активуванню родинних зв'язків (листування, побачення, телефонні розмови), спрямованість на розвиток батьківських почуттів, цінностей, установок, застосування психодраматичних технік, рольових ігор, моделювання ситуацій тощо.

Враховуючи цю специфіку, розроблений нами тренінг спрямовано здебільшого на когнітивний і емоційний аспект батьківських стосунків засуджених, і меншою мірою – на поведінковий, який може бути повністю реалізований лише після їх звільнення, безпосередньо в сім'ї.

4. Найбільш важливим критерієм будь-якого психологічного прояву є поняття зрілості. Стиль поведінки, який характеризує зрілу особистість, дозволяє їй доволі адекватно й успішно взаємодіяти з оточуючим світом.

Змістовний та технологічний простір тренінгу складають три взаємопов'язані елементи: актуальний стан кожного учасника й групи в цілому, цілі тренінгу (ідеальна модель майбутнього результату учасників і групи) і груповий процес. Усі методики й техніки, які використовуються в тренінгу, безпосередньо залежать від цих трьох елементів.

Розроблена автором тренінгова програма, складається з таких взаємопов'язаних блоків.

Перший блок – орієнтувальний, на якому відбувалося оцінювання актуального стану учасників, встановлення довірливого контакту (альянсу) й підвищення рівня мотивації до змін. Реконструктивно-формуючі блоки відрізняються за змістом: другий спрямовано на подолання гніву, агресивності, усвідомлення механізмів провини й прощення, розвиток навичок з саморегуляції психічних станів; третій присвячено безпосередньо сімейним стосункам: аналізу сімейної історії, сімейних криз, цінностей, ролей, усвідомленню значення власної поведінки й почуттів для дитини, розвитку здатності до рефлексивної поведінки, самоконтролю, батьківської відповідальності, конструктивного подолання конфліктних ситуацій; четвертий

блок присвячено життєво-смысловим орієнтаціям: аналізу минулого, теперішнього й майбутнього життя учасників, виявленню й розвитку життєвих цінностей, пошуку власного призначення, підвищенню самооцінки.

У третьому розділі **“Експериментальна перевірка програмного тренінгу з психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі”** обґрунтовано зміст, задачі, умови й особливості експериментального дослідження, надано оцінку актуального рівня розвитку батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, а також результати проведення програмного тренінгу з психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Експериментальна робота проводилася в 2004-2005 рр. у Білоцерківській виправній колонії №35 у Київській області (БВК №35); у 2007 році – у Темнівській виправній колонії №100 у Харківській області і Березанській виправній колонії №95 у Київській області.

Випробувані – чоловіки, які мають неповнолітніх дітей і неодноразово відбували покарання в місцях позбавлення волі. Всього – 164 особи.

Дослідження було проведено в 4 етапи.

1. Інформаційно-методичний етап, на якому відбувався збір інформації про випробуваних, а також підбір психодіагностичних та психокорекційних методів.

2. Діагностичний етап, під час якого було проведено декілька психодіагностичних зрізів: до початку групової психокорекційної роботи; протягом тренінгу й по його закінченні; діагностичне обстеження учасників контрольної групи (засуджені, які мають неповнолітніх дітей, але не брали участі в тренінгу).

3. Психокорекційний етап, на якому було проведено програму з психологічної корекції батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі (у двох групах тренінг тривав по 90 годин у кожній, у чотирьох групах – по 30 годин).

4. Аналітичний етап, що передбачав аналіз отриманих даних, складання рекомендацій для спеціалістів з ресоціалізації засуджених.

При комплектуванні груп перевага надавалась особам, яким до звільнення залишався термін до одного року й які мають неповнолітніх дітей. Засуджені приймали участь у тренінгу лише за власним бажанням, з кожним кандидатом було проведено попередню бесіду щодо його цілей, змісту, процедури й особливостей. Кількість судимостей, термін ув'язнення й характер скоєних злочинів до уваги не брались з метою уникнути упередженого ставлення до учасників. По закінченні тренінгу було з'ясовано, що 38 % учасників відбували покарання за насильницькі злочини й 62 % – за ненасильницькі; особи зі специфічними психічними й фізичними розладами до групи не входили. За рівнем освіти учасники тренінгу розподілилися таким чином: з незакінченою середньою освітою – 14 % осіб; із середньою – 21 %; із середньою спеціальною – 57 %; з вищою – 7 %. Різниця у віці учасників становила в середньому 10 років.

У ході дослідження було використано такі діагностичні методики: “Самооцінка ставлення до сім’ї”; методика вивчення самооцінки; тест соціального інтелекту Дж.Гілфорда; методика “Самопочуття, активність, настрої” (САН); колірний тест ставлень Еткінда (у тесті використовувалися такі стимули: “сім’я”, “син”, “донька”, “теперішній час”, “майбутнє”, “минуле”, “воля”, “Я”, “Я-ідеальний”, “Я-батько”, “Я-чоловік”); тест вибору кольору М.Люшера; методика вивчення ставлення батьків до різних боків сімейного життя PARI (parental attitude research instrument) Е.Шеффера і Р.Белла; методика діагностики батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна; бесіда, анкетування.

У якості психокорекційних методів нами використовувалися елементи таких сучасних психотехнологій, як нейролінгвістичне програмування, психодрама, гештальт- та екзистенціальна психотерапія, методи тренінгів вирішення проблем, контролю гніву, розвитку соціальних навичок і комунікації.

Як показало наше дослідження, стосунки в сім’ях засуджених характеризуються слабкими родинними почуттями, емоційною віддаленістю; часто сім’я сприймається засудженим як джерело допомоги, підтримки, головним чином, матеріальної.

Нами було з’ясовано, що проблеми в сімейних стосунках засуджених пов’язані з трьома взаємозалежними факторами: віддаленістю від сім’ї, характером ставлення членів сім’ї та її оточення до засудженого й психологічними особливостями його особистості. У сім’ях засуджених переважає так званий тип сім’ї “з чоловіком на периферії”. У них батьківські функції зосереджуються в руках однієї людини (матері), і сім’я набуває форми неповної.

Аналіз результатів тестів Еткінда й Люшера показав, що однією з яскравих рис особи, яка неодноразово була позбавлена волі, є її ідентифікація з проблемною частиною свого життя, з роллю злочинця. Вона втрачає здібність усвідомлювати себе як стійке “Я”, яке переживає негативні події свого життя в один з його відрізків, і цей образ-Я визначає асоціальні цінності, мотиви, установки й поведінку. Кольори, обрані досліджуваними для стимулу “сім’я” розподілилися таким чином: 37,5 % засуджених обрали для позначення даного стимулу фіолетовий колір, 29,1 % - зелений, 16,6 % - жовтий, 8,33 % - червоний і 8,33 % - сірий.

Інтерпретація кольорів показала, що емоційне ставлення до сім’ї у випробуваних характеризується емоційним відчуженням, особистісною незрілістю й пасивністю. Батьківська роль – нестійкою, споглядальною позицією, труднощами адаптації, безвідповідальністю, сентиментальністю, переважанням емоційності й суб’єктивності над раціональністю, слабкою реалістичністю, індивідуалістичністю, вразливістю, труднощами у спробах встановлення контактів і вироблення навичок загальноприйнятих норм поведінки, агресивністю захисного характеру на фоні нереалізованої потреби в теплих емоційних стосунках з рідними.

Звертає на себе увагу, що кольорам, асоційованим зі стимулом “сім’я” явно надається перевага: перше місце в розкладці він займає в 45,8 % досліджуваних, друге – у 37,5 %, третє і четверте – у 8,33 %. Це свідчить, що сім’я є для випробуваних емоційно значущим чинником. Але при цьому, стимул “Я-батько” в більшості досліджуваних (82,4 %) знаходиться на одній з останніх чотирьох позицій, що вказує на байдуже ставлення до своєї батьківської ролі на момент дослідження, слабку ідентифікацією з нею.

Порівняння даних, отриманих за методикою діагностики батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна в учасників тренінгу й контрольної групи, дозволило виявити відмінності між ними за чотирма шкалами з п’яти (емпіричний U-критерій Манна-Уїтні за значенням менше критичного ($U_{\text{емп}} < U_{\text{кр}}$; $p > 0,05$; $p > 0,01$) (рис.1).

За шкалою “прийняття-знехтування” в учасників тренінгу низькі показники (8,46 балів), що характеризується таким ставленням, коли батько приймає дитину такою, як вона є, поважає її індивідуальність. Учасники контрольної групи за цією шкалою отримали показники вищі за середні (14,6), тобто вони схильні сприймати свою дитину непристосованою, невдалою, з низькими здібностями або поганими схильностями тощо.

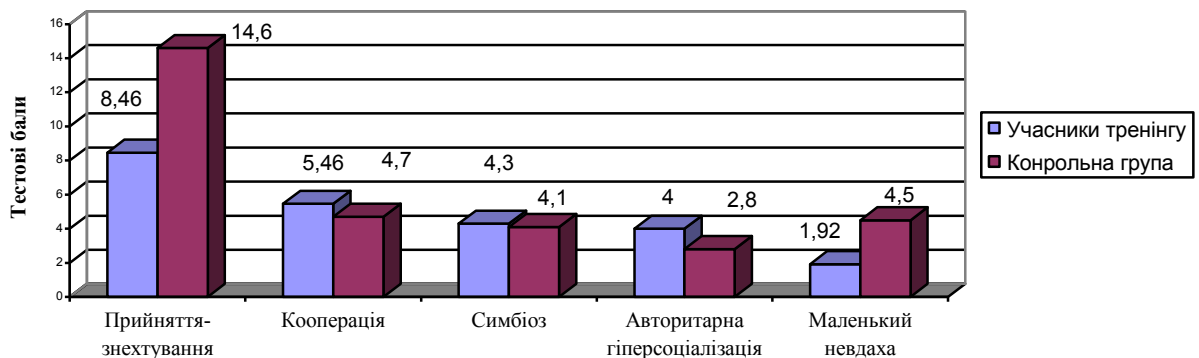

Рис.1. Співвідношення середніх значень за методикою діагностики батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна у групі учасників тренінгу й у контрольній групі.

За шкалою “кооперація” результати групи учасників тренінгу й контрольної групи так само розрізняються (відповідно 5,56 і 4,7). Тобто учасники тренінгу за результатами тесту виявляють більше зацікавлення у справах і планах дитини, ніж члени контрольної групи. Вони більш високо оцінюють її інтелектуальні здібності, схильні більше їй довіряти, заохочувати її ініціативу.

За шкалою “симбіоз” відмінності в першій і другій групах досліджуваних неістотні. Ставлення, що виражає ця шкала у двох групах, виражено на середньому рівні (4,3 і 4,1). Тобто можна говорити про те, що в досліджуваних збалансовано прагнення бути з дитиною єдиним цілим і відчувати свою автономію.

За шкалою “авторитарна гіперсоціалізація” перша група (учасники тренінгу) отримала середні показники (4), контрольна група – нижчі за середні

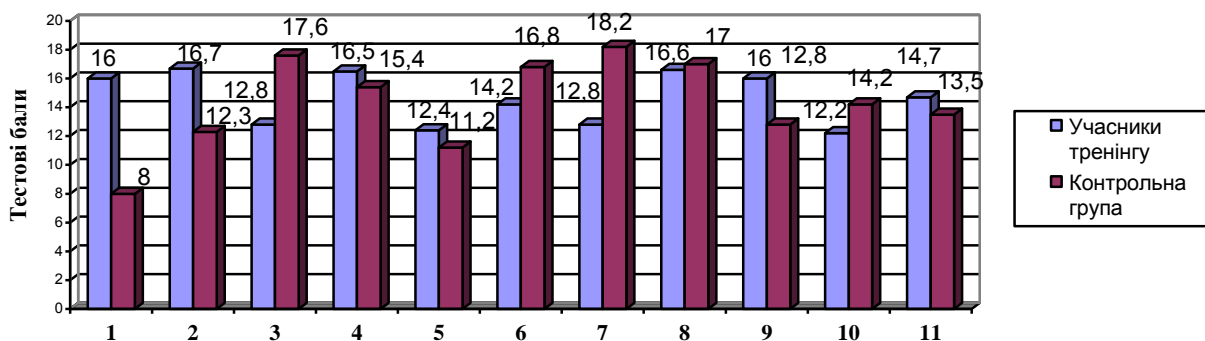
(2,8). Тобто, якщо учасники тренінгу у своєму ставленні до дитини виявляють середній рівень авторитаризму, то в контрольній групі це ставлення є більш байдужим, відчуженим.

За шкалою “маленький невдаха” в першій групі низькі показники (1,92), що характеризує довіру власній дитині, відсутність прагнення її інфантилізувати, приписувати їй особистісну й соціальну несамостійність. У контрольній групі було отримано більш високі показники, проте, вони знаходяться в межах середньостатистичної норми (4,5).

Для порівняння результатів двох груп представляє інтерес ускладнення при відповідях на питання даної методики. Середня кількість відповідей “Не можу відповісти” в групі, що брала участь у тренінгу, – 17,2 %, у контрольній – удвічі більше – 41,4 %. Це вказує на те, що засуджені під час тренінгу мали нагоду проаналізувати свою батьківську роль, ставлення до сім’ї і всього, що з нею пов’язано, на відміну від членів контрольної групи.

Враховуючи те, що в засуджених немає можливості виявляти свою батьківську роль на поведінковому рівні, в цілому можна стверджувати, що в групі учасників тренінгу когнітивний і емоційний компонент батьківства виявився більш розвиненим.

Порівняння результатів, отриманих за методикою PARI Е.Шефера, Р.Бела в групі учасників тренінгу й у контрольній групі, виявило різницю за 8 показниками методики з 11 ($U_{\text{темп}} < U_{\text{кр}}$) (рис. 2).

Примітка: шкали: 1 - Залежність дитини від сім’ї; 2 - Почуття самопожертви; 3 - Сімейні конфлікти; 4 - Надавритет батьків; 5 - Незадоволеність роллю господаря; 6 – Байдужість; 7 - Домінування матері; 8 – Несамостійність; 9 - Оптимальний емоційний контакт з дитиною; 10 - Надмірна емоційна дистанція з дитиною; 11 - Надмірна концентрація на дитині.

Рис. 2. Співвідношення середніх значень за методикою PARI Е.Шефера, Р.Бела в групі учасників тренінгу й у контрольній групі.

У групі засуджених, які брали участь у тренінгу, більше, ніж у контрольній, виявилася турбота про сім’ю, прагнення до конструктивних партнерських відносин; менше спостерігається емоційна дистанція з дитиною; образ сім’ї і батьківські почуття є більш позитивними. При цьому в обох групах виявляється деяка міра байдужості, слабка диференціація в подружніх стосунках, пов’язаних з моральною й емоційною підтримкою, недостатня інтегрованість сім’ї, що пояснюється фізичною неможливістю досліджуваних

брати повноцінну участь у житті сім'ї, створенні середовища для розвитку особистості (власної і членів сім'ї), їх минулим досвідом і особистісними особливостями. Проте, у групі учасників тренінгу виявилася тенденція до ухвалення відповідальності за свою роль у створенні й підтримці гармонійних сімейних стосунків у майбутньому, сімейні проблеми для них є більш пріоритетними, ніж для учасників контрольної групи.

За результатами методики вивчення самооцінки, застосованої перед тренінгом, у 42,8 % учасників самооцінка була неадекватно завищеною, у 42,8 % – високою, у 9,5 % – вище середнього рівня й у 4,8 % – нижче середнього. Після реалізації тренінгової програми було виявлено неадекватно високий рівень самооцінки у 26,65 % випробуваних, високий – у 66,6 %, нижче середнього рівня – 4,8 %.

Аналіз показав, що відмінності між отриманими результатами при першому й підсумковому тестуванні за показником самооцінки є незначними ($U_{emp} = U_{кр}$). Таким чином, не можна стверджувати, що тренінг вплинув на самооцінку учасників, адже вона є доволі стійким утворенням. Хоча в цілому, протягом психокорекційних заходів можна було спостерігати в більшості учасників більш адекватне сприйняття себе, своєї поведінки і її впливу на оточуючих.

Якісний аналіз даних, отриманих за допомогою методики САН при попередньому й кінцевому тестуванні, показав, що майже всі значення за шкалами “самопочуття”, “активність”, “настрій” знаходились у діапазоні 4,0–5,5, що відповідає нормі.

Результати методики “Самооцінка ставлення до сім'ї” показали, що за шкалами “загальна незадоволеність” і “нервово-психічна напруга” показники практично всіх випробуваних знаходяться в межах норми. Слід зазначити, що дані цієї методики й методики САН протирічать результатам, отриманим за допомогою тесту Еткінда, бесід, спостереження, психокорекційних заходів. Ця методика виявилася неінформативною через психологічну “закритість” і побоювання засуджених перед тренінгом, і, як наслідок, “правильні”, соціально очікувані відповіді (що вони самі відмічали після завершення програми).

За показником соціального інтелекту результати в групі учасників розподілились таким чином: перед початком тренінгу низький рівень соціального інтелекту було виявлено в 4,8 % випробуваних, нижче середнього – у 80,9 %, середній – у 14,3 %, вище середнього й високий – не було виявлено; після закінчення тренінгу: низький рівень інтелекту – не виявлено, нижче середнього – у 46,7 % випробуваних, середній – у 40 %, вище середнього – у 13,3 %. Результати показали позитивну динаміку в зміні рівня соціального інтелекту після корекційних заходів.

Звіти учасників тренінгу і спостереження експертів (працівників колонії) свідчать про результативність проведеного психологічного тренінгу.

Під час тренінгу в учасників формувалися навички роботи над собою, в багатьох засуджених сформувалася потреба у психологічних знаннях, вони оволоділи деякими психокоректувальними техніками, були здатні самостійно їх використовувати. У багатьох учасників спостерігалось зростання рівня

рефлексії й емпатії, відхід від категоричних оцінок себе й інших, підвищилася здатність до аналізу минулого, теперішнього й майбутнього життя, у тому числі й у контексті сімейних стосунків, побудові конструктивних планів на майбутнє. Спостерігалось прагнення учасників підтримувати один одного й допомагати у розв'язанні особистісних проблем.

Серед отриманих (і усвідомлених на момент закінчення тренінгу) результатів учасники назвали наступні: з'явилося почуття впевненості в собі й у власному майбутньому; навчилися глибше розуміти деякі ситуації, виходити зі скрутних становищ і не потрапляти до них; навчилися розуміти власні бажання, аналізувати думки й поведінку; почали розуміти себе й інших людей, особливо своїх рідних і близьких; зрозуміли власну роль у конфліктах з родиною в минулому; почали формувати модель майбутнього способу життя після звільнення; замислилися про себе як особистість, про положення в суспільстві, про власну батьківську роль. Учасники підкреслювали, що частіше стали контактувати зі своєю родиною шляхом листування й телефонних розмов, їх спілкування стало більш емоційним та глибоким, вони ділилися отриманим на тренінгу досвідом з рідними. Це підтверджується спостереженнями персоналу колонії і підсумковими творами засуджених на тему "Що я залишу після себе".

ВИСНОВКИ

У роботі представлено нове вирішення й теоретичне узагальнення наукової проблеми, що виражається в розробці й експериментальному обґрунтуванні методики психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

У цілому проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. У дисертаційному дослідженні було виявлено й узагальнено особливості та проблеми сімейних стосунків засуджених, які визначаються трьома взаємозалежними факторами: віддаленістю від сім'ї, характером ставлення членів сім'ї та її оточення до засудженого-батька й психологічними особливостями його особистості.

2. Попередня психодіагностика дозволила виявити особливості особистості засуджених, які характеризуються спотвореними поведінковими сценаріями, зруйнованими батьківськими почуттями, цінностями, установками, втраченими навичками адаптивної сімейної взаємодії, неадекватною самооцінкою, низьким рівнем знань про способи й форми взаємодії з дитиною, незрілістю батьківських почуттів, слабкою ідентифікацією з батьківською роллю, інтелектуальною ригідністю, низьким рівнем рефлексії, емпатії і соціального інтелекту, тривожністю, схильністю до агресивних реакцій при низькому рівні самоконтролю. У великому ступені особливості особистості випробуваних визначаються їх ідентифікацією з роллю злочинця, засудженого, при цьому соціальні й сімейні ролі в них є слабко диференційованими.

3. У результаті системного аналізу проблеми психологічного супроводу батьківства була визначена структура якостей особистості, від яких залежить адекватна батьківська поведінка. Вона включає когнітивний, емоційний і поведінковий аспекти батьківства, психосоціальну зрілість, комунікативні уміння й навички, навички самоконтролю й вирішення проблем.

4. Було розроблено програму тренінгу корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, що складається з орієнтувального, реконструктивно-формуючого й рефлексивно-узагальнюючого блоків. Програма спрямована на корекцію й розвиток тих психологічних структур особистості, які є підґрунтям адекватних сімейних стосунків, когнітивного й емоційного аспектів батьківської ролі засуджених, активізацію їх сімейних зв'язків, поглиблення емоційної відвертості ще під час перебування в місцях позбавлення волі.

5. У процесі оцінки результатів розробленої тренінгової програми виявлено достовірні зміни в психологічних якостях учасників, які полягають у активізації когнітивного й емоційного аспектів їх батьківської ролі.

Порівняння результатів психологічної діагностики перед тренінгом і по його завершенні показало, що в засуджених посилилась ідентифікація з роллю батька (при підсумковій діагностиці в тесті Еткінда стимул “Я-батько” знаходився на одній з перших чотирьох позиції і за кольором у більшості випадків збігався зі стимулами “Мій теперішній час”, “Я-реальний” і “Я-ідеальний”). Отримано позитивні зміни в розвитку соціального інтелекту як когнітивного компоненту спілкування, здатності порівнювати, оцінювати, прогнозувати поведінку людей.

6. Спостереження під час реалізації тренінгової програми і звіти учасників свідчать про появу у випробуваних відкритості у спілкуванні, рефлексії, емпатії, більш адекватного уявлення про образ дитини й сімейних стосунків у цілому. Результати виявилися також у розвитку знань про способи й форми взаємодії з дитиною, уявленні про репертуар сімейних ролей, відповідальну й безвідповідальну батьківську поведінку, в зацікавленості питаннями сімейних стосунків, прагненні їх аналізувати, оволодінні способами постановки життєвих цілей і пошуку засобів їх реалізації. За період тренінгу в багатьох учасників активізувались емоційно відверті стосунки з членами сім'ї (шляхом листування, побачення, телефонних розмов), що підтверджувалось оцінками персоналу колонії.

7. Отримано достовірні відмінності між результатами учасників тренінгу й контрольної групи за показниками методик діагностики батьківського ставлення А.Я.Варга, В.В.Століна і PARI Е.Шефера, Р.Бела (Uemp < Ukr). У групі учасників, більше, ніж у контрольній, виявилася турбота про сім'ю, прагнення до конструктивних стосунків; менше спостерігається емоційна дистанція з дитиною; образ сім'ї і батьківські почуття є більш позитивними.

8. Досвід проведення тренінгу дозволив виявити ресурси й фактори, які сприяють успішності психокорекційної роботи із засудженими. Це використання екзистенційної кризи, активізація адаптивних механізмів засуджених у екстремальних умовах ув'язнення, усвідомлення ними

обмеженості свого життєвого досвіду, універсальність проблем, свобода у вираженні почуттів, рольове моделювання соціальних ситуацій, неупереджене ставлення до учасників тренінгу з боку ведучого.

9. Результати експериментальної перевірки розробленого програмного тренінгу дозволяють рекомендувати його для використання психологам пенітенціарних закладів, спеціалістам громадських організацій у галузі планування й організації заходів з цілеспрямованої психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Перспективним напрямком нашої роботи є також розробка й наукове обґрунтування процедури оцінки переносу отриманого засудженими досвіду під час тренінгу в особисте або професійне життя, створення системи моніторингу поведінки учасників, їх життєвого шляху після звільнення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Царькова О.В. Формирование адекватного отцовского поведения у лиц, освободившихся из мест лишения свободы, в работе практического психолога // Студентський меридіан: Зб. наук. праць студентів. – Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет, 2006. – Вип. 4. – Ч. 3. – С. 52-54.

2. Царькова О.В., Москаленко А.П. Особливості сімейних стосунків у осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі // Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2006. – Вип. 16. – С. 153-161.

3. Царькова О.В. Особливості проведення психологічного тренінгу із засудженими в процесі їх ре соціалізації // Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2006. – Вип. 17. – С. 141-150.

4. Царькова О.В. Формування адекватної батьківської поведінки подолання гендерних стереотипів відносно розподілу сімейних ролей у осіб, що звільняються з місць позбавлення волі // Актуальні проблеми юридичної психології: Всеукраїнська науково-практична конференція. Київ, 29-30 вересня 2006 р. – К.: Київський нац. ун-т. внутр. справ, 2006. – С. 342-345.

5. Царькова О.В., Москаленко А.П. Процедура оцінювання ефективності психологічного тренінгу // Соціальна психологія. Український науковий журнал. – 2006. – № 5 (19). – С. 185-191.

6. Царькова О.В. Тренінг, як форма активного навчання в процесі ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: Міжнародна науково-практична конференція. Ялта, 20-22 вересня 2007 р.– Ялта: РВВ КГУ, 2007. – Ч.1. – С. 261-265.

7. Царькова О.В. Ресурси і фактори психокорекційної роботи із особами, що звільняються з місць позбавлення волі // Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2007. – Вип. 23. – С. 181-190.

8. Царькова О.В. Формування відповідальної батьківської поведінки у осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі // Збірник наукових праць (Психологічні науки). – № 4. – Бердянськ: БДПУ, 2007. – С. 198-204.

9. Царькова О.В., Москаленко А.П. Формирование адекватного отцовского поведения у мужчин, отбывающих наказание в местах лишения свободы. Психологический тренинг: Научно-практическое пособие. – Харьков: НТМТ, 2007 – 120 с.

10. Царькова О.В., Москаленко А.П. Психологічна корекція батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, в процесі ре соціалізації // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали круглого столу. Харків, 16 квітня 2008 р. – Х.: Вид-во Харк. Нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 85-87.

АНОТАЦІЇ

Царькова О.В. Батьківська поведінка як психологічний чинник ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2008.

Дисертація присвячена вивченню психологічної корекції батьківської поведінки в осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, як одного з важливих чинників їх ресоціалізації. У ній викладені результати теоретичного аналізу стану досліджуваної проблеми в психологічній науці і практиці.

Запропоновано структуру якостей особистості засудженого, які детермінують когнітивний та емоційний компоненти батьківства.

Розроблена й експериментально обґрунтована програма тренінгу психологічної корекції батьківської поведінки, що складається з орієнтаційного, реконструктивно-формуючого та рефлексивно-узагальнюючого блоків. Виявлено специфіку організації та проведення групової роботи із засудженими в умовах позбавлення волі, а також основні ресурси й фактори, що дозволяють зробити її успішною.

Ключові слова: ресоціалізація засуджених, психологічні чинники ресоціалізації, психологічні особливості засуджених, сімейні стосунки засуджених, батьківська поведінка, психологічна корекція, програмний тренінг, оцінка ефективності тренінгу.

Царькова О.В. Отцовское поведение как психологический фактор ресоциализации лиц, освобождающихся из мест лишения свободы. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06 – юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2008.

Диссертация посвящена изучению психологической коррекции отцовского поведения лиц, освобождающихся из мест лишения свободы, как одного из важных факторов их ресоциализации. В ней изложены результаты теоретического анализа состояния исследуемой проблемы в психологической науке. Детально рассматриваются существующие подходы к разработке научно-методического обеспечения психологического аспекта ресоциализации осужденных. Представлен анализ современной практики ресоциализации, в частности, существующих программ, направленных на исправление осужденных и полноценное включение их в жизнь общества после освобождения.

В работе рассматриваются основные подходы к изучению особенностей личности осужденных, представлен анализ основных факторов, влияющих на их ресоциализацию, обосновывается значение отцовского поведения для успешности этого процесса.

Автором выявлены и описаны особенности семейных отношений осужденных, а также психологические качества личности, которые их детерминируют.

Доказано, что коррекция отцовского поведения лиц, освобождающихся из мест лишения свободы должна быть направлена, главным образом, на когнитивный и эмоциональный компоненты отцовства. А именно на их семейные ценности, установки, ожидания, отцовское отношение, чувства, ответственность, стиль семейного поведения, степень зрелости и самооценку.

В соответствии с выявленными психологическими особенностями осужденных, а также характеристикой адекватного отцовского поведения автором предложена экспериментально обоснованная программа тренинга психологической коррекции отцовского поведения, состоящая из ориентационного, реконструктивно-формирующего и рефлексивно-обобщающего блоков.

Тренинг по форме является психокоррекционной группой, состоящей только из отцов, имеющих несовершеннолетних детей. Он направлен на достижение позитивных изменений в структуре личности осужденных, развитие их отцовской роли, чувств, ценностей, ожиданий, ответственности, зрелости, навыков преодоления жизненных и семейных кризисов, и затрагивает, главным образом, когнитивный и эмоциональный компоненты отцовства.

Для объективной оценки эффективности тренинга с осужденными автор использует три ее типа, реализованных с трех позиций: тренера, участников и экспертов. Это – текущая оценка в ходе тренинга, оценка после его завершения и оценка переноса полученного осужденными в ходе тренинга опыта в жизнь после освобождения.

На основе экспериментального исследования, проведенного в пенитенциарных учреждениях Украины, автором выявлены эффективные

психокоррекционные методы, которые могут быть использованы в ресоциализации осужденных, специфика организации и проведения групповой работы с осужденными в условиях лишения свободы, а также основные ресурсы и факторы, позволяющие сделать ее успешной.

Ключевые слова: ресоциализация осужденных, психологические факторы ресоциализации, психологические особенности осужденных, семейные отношения осужденных, отцовское поведение, психологическая коррекция, программный тренинг, оценка эффективности тренинга.

Tsarkova O.V. Fathers' behavior as a psychological factor of resocialization of discharged prisoners. – Manuscript.

Dissertation for searching of the scientific degree of candidate of psychological sciences on speciality 19.00.06 – legal psychology. Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkov, 2008.

The dissertation is devoted to the study of psychological correction of fathers' behavior of discharged prisoners as one of important factors of their resocialization. It contains results of theoretical analysis of the studied problem in psychological science. It was considered in detailed manner existing approaches to the development of scientific and methodical maintenance of psychological aspect of inmates' resocialization.

On the base of experimental research conducted in penitentiary establishments of Ukraine, the author revealed effective psychocorrectional methods, which can be used in inmates' resocialization, arranging peculiarities and conducting of the group work with inmates in conditions of deprivation of freedom and also main resources and factors affording to make it successful.

Key words: inmates' resocialization, psychological factors of resocialization, psychological peculiarities of inmates, inmates' family relations, father's behavior, psychological correction, program training, training efficiency evaluation.